

УДК 930.25

DOI: 10.30840/2413-7065.4(77).2020.218696

ОБ'ЄДНАННЯ БУВШИХ ВОЯКІВ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ (ОБВУ) ЯК ЧИННИК ПРОМОЦІЇ В ЄВРОПІ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ

Микола ТИМОШИКorcid.org/0000-0002-7011-3022

доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики КНУКіМ

Анотація. Уперше предметом дослідження стала практично невідома в Україні громадська організація українців «Об'єднання Бувших Вояків Українців у Великій Британії» (Association of Ukrainian Former Combatants in Great Britain), зареєстрована в Лондоні у липні 1949 року. Одним із пунктів Статуту значилася інформаційна та видавнича діяльність щодо промоції в Західній Європі нерозв'язаного світовою спільнотою українського питання.

Різноманітна друкована продукція цієї організації досі не оцифрована, повних комплектів її видань не має жодна книгозбірня України. З огляду на це автор проводив дослідження історії ОБВУ у бібліотеках та архівних колекціях українських громадських організацій у Лондоні під час недавнього наукового стажування у Великій Британії.

Постання й багаторічна результативна діяльність Об'єднання Бувших Вояків Українців у Великій Британії стали доказом потреби об'єднання вояків-українців різних армій, які в результаті воєнного лихоліття вимушено опинилися поза межами рідної Батьківщини. На початок 1953 року організація налічувала близько 6000 членів.

Першим головою ОБВУ (1949–1953) став сотник Михайло Дябога. Прославився тим, що в першому бою новоутвореної дивізії «Галичина» під Бродами у липні 1944 року зі своїми побратимами прорвав облогу і тим самим врятував життя багатьох українських бійців. На чолі організації пізніше стояли: Михайло Білий-Карпинець, Теодор Кудлик, Богдан Микитин, Святомир Фостун.

На початках основний масив друкованої продукції ОБВУ склали циклостильові видання для потреб організації: військово-історичні нариси та лекції і збірники матеріалів з нагоди різних дат історичного календаря.

Детально подано змістові, технічні та ідейно-виховні характеристики книжкових видань, що виходили упродовж десятиліть з маркою цієї організації та розповсюджувалися у вільному світі. Йдеться, зокрема, про підготовлену професором В. Кубійовичем «Етнографічну мапу Південно-Західної України (Галичина)», серію спогадів колишніх вояків Першої дивізії Української Національної Армії та нереалізований проєкт пропам'ятної книги «Табори полонених 1 УД УНА у Великій Британії». В поле обсервації потрапили також три випуски рідкісного на сьогодні «Альманаху ОБВУ».

Ключові слова: ОБВУ (Об'єднання Бувших Вояків Українців у Великій Британії); українська діаспора; українські дивізійники; військовознавча тематика.

ASSOCIATION OF FORMER UKRAINIAN SOLDIERS IN GREAT BRITAIN (AFUS) AS A FACTOR IN PROMOTING THE UKRAINIAN ISSUE IN EUROPE

Mykola TYMOSHYKDoctor of Philological Sciences, professor of the Department of Journalism,
Kyiv National University of Culture and Arts

© Тимошик М.

Annotation. For the first time, the subject of the study is the Association of Former Ukrainian Soldiers in Great Britain, registered in London in July 1949, which is practically unknown in Ukraine. One of the stipulations of its Statute was informational and publishing activity in terms of promoting the Ukrainian issue in Western Europe, unresolved by the global community.

Various printed products of this organization have not yet been digitized, and no book collection in Ukraine has complete sets of its publications. With this in mind, the author conducted a study of the history of AFUS in libraries and archival collections of Ukrainian NGOs in London during his recent research internship in Great Britain.

The emergence and many years of effective activity of the Association of Former Ukrainian Soldiers in Great Britain proved the need to unite Ukrainian combatants of different armies, who, as a result of the war turbulence, were forced to find themselves outside their homeland. At the beginning of 1953, the Association had around 6,000 members.

The first chairman of the AFUS (1949–1953) was Captain Mykhailo Dliaboha. He became famous for breaking through the siege with his comrades in the first battle of the newly formed 'Galicia' division near Brody in July 1944, thus saving the lives of many Ukrainian soldiers. Later, the organization was headed by Mykhailo Bilyi-Karpynets, Teodor Kudlyk, Bohdan Mykityn, Sviatomyr Fostun.

In the beginning, the main array of printed AFUS products were cyclostyle publications for the organization's needs: military-historical essays, lectures, collections, and materials on various dates of the historical calendar.

The semantic, technical, and ideological-educational characteristics of book editions, which had been published for decades under the brand of this organization, and were distributed in the free world, are presented in detail. This relates, in particular, to "Ethnographic Map of Southwestern Ukraine (Galicia)", prepared by prof. V. Kubyovych – a series of memoirs of former soldiers of the First Division of the Ukrainian National Army – and an unrealized project of a commemorative book "Prisoner of War Camps of the 1st UD UNA in Great Britain". Three issues of the now rare AFUS Almanac are also considered.

Key words: AFUS (Association of Former Ukrainian Soldiers in Great Britain); Ukrainian diaspora; Ukrainian divisional officers; military topics.

Представники різних хвиль української еміграції їхали на чужину з надією знайти там порятунок із безвиході житейських обставин і кращу долю. Потрапивши в чуже оточення, не знаючи тамтешніх законів, звичаїв та мови, будучи в переважній більшості малописьменними, розпорошеними на великих відстанях, вони потребували доброго і надійного порадника, учителя, носія бодай якоїсь інформації про рідну сторону, чогось такого, що могло б їх просвіщати і об'єднувати. Таку роль перебрали на себе перші друковані періодичні органи та книги.

Феномен українського друкованого слова на чужині є й досі непізнаним і

непоцінованим ні на еміграції, ні в Україні. Сутність цього феномену коротко можна охарактеризувати такими двома головними чинниками: самоствердження емігрантів із рідних земель як представників однієї нації, одного народу; поширення у світі правдивої інформації про Україну і українців.

Через упослідженість українознавчої науки в пострадянській Україні історія української еміграції в цілому та її інформаційної і видавничої діяльності зокрема все ще лежить, за словами Івана Огієнка, невиораним облогом. Не введена до наукового обігу інформація про десятки культурологічних, наукових, просвітницьких, патріотичних громадських

об'єднань та рухів українців на чужині, сотні друкованих періодичних видань, тисячі книг.

Короткі принагідні, до того ж суперечливі, замітки про цю поважну громадську організацію українців в еміграції роблять актуальною спробу відбору, систематизації та аналізу різноманітної друкованої продукції в контексті першої спроби написання її історії.

Різнманітна друкована продукція цієї організації досі не оцифрована, повних комплектів її видань не має жодна книгозбірня України.

Найповніші комплекти книжкових, періодичних видань та альманахів ОБВУ в належному стані зберігаються нині в Лондоні – у Бібліотеці-архіві ім. Тараса Шевченка Союзу Українців у Великій Британії. Саме із цими комплектами працював автор під час наукового стажування у Великій Британії. Принагідно були опрацьовані архівні матеріали Української Видавничої Спільки в Лондоні, а також фонди Британської Національної Бібліотеки (British Library).

Завданнями цієї наукової розвідки є:

– зібрати, систематизувати та увести до наукового обігу різноманітний фактологічний матеріал у конкретиці передумов постання, ствердження та інформаційно-видавничої діяльності створеної 1949 року в Лондоні громадської організації українців «Об'єднання Бувших Вояків Українців у Великій Британії»;

– проаналізувати різноманітну друковану продукцію, що виходила з маркою і коштом цієї організації в контексті реалізації спроб самоідентифікації українців-емігрантів, виживання в чужомовному середовищі та промоції в Європі нерозв'язаного «українського питання».

З історії ОБВУ у Великій Британії

Під кінець весни 1947 року вивопнювалася друга річниця перебування понад 9000 військовополонених колишньої Першої дивізії Української Національної Армії в італійських наметових таборах Ріміні та Беллярії, що відносилися до англійської зони окупації. Увесь час ті українські чоловіки (їх вік – від 17 до 40 років) не просто з тривогою й надією очікували вирішення своєї долі, а інтенсивно творили таке середовище, в якому кожен мав можливість для самовдосконалення й підготовки себе до наступних випробувань долі на чужині.

У таборах діяли фахові школи і курси, відкрився Український народний університет, численні слухачі якого записували лекції на туалетному папері і весь час просили своїх опікунів із греко-католицької церкви передавати їм усе більше олівців. За ініціативою полонених заснуються товариство «Просвіта», низка періодичних видань. Видаються саморобні книги. Окремі намети вони облаштовують під театр, дві українські церкви – православного та греко-католицького обрядів.

Переживши жахіття війни й невіразні перспективи після дворічного побуту в наметових містечках за колючою огорожею під палючим сонцем Італії, одержимі ідеєю визволення України від московсько-більшовицьких займанців молоді українські патріоти вірили, що рішення уряду Великої Британії в травні 1947 року перевезти їх пароплавами до цієї країни буде також тимчасовим. Вони тоді мріяли дочекатися сприятливих міжнародних обставин повернення в Україну та допомогти побратимам з УПА завершити національно-визвольну

війну свого народу проти більшовицької Росії.

Саме в ту пору в середовищі колишніх українських «рімінівців» народилася ідея: для продовження свого вишколу на новому місці перебування створити комбатантську організацію, куди б входили винятково колишні дивізійники. Вже й назву придумали: «Побратим».

Із переїздом до Великої Британії (рішенням уряду цієї країни первинно їх розселили в таборах Східної Англії та Південної Шотландії в поселеннях Лінкольншир, Норфолк та Ноттінгемшир із річним карантинном з метою підготовки для самостійної праці в рільництві та текстильній індустрії) стало зрозумілим, що час повернення на Батьківщину правдоподібно відкладається. А сама ідея створення «Побратима» за участю лише самих колишніх дивізійників зазнала уточнень. До Англії напередодні також прибули на постійне мешкання вояки Другого польського корпусу генерала Андерса, в рядах якого перебувало понад 6000 українських чоловіків.

Отож переконливішою звучала думка про єднання всіх сил українських емігрантів. Аргументи про те, що будь-яким спробам дрібнити сили на створення окремих організацій слід завадити, а мати одну потужну організацію колишніх українських вояків – аполітичну та безпартійну, переважили.

Від ідеї до її втілення пройшло майже два роки. Британські урядові чиновники зареєстрували громадську організацію українців «Об'єднання Бувших Вояків Українців у Великій Британії» (Association of Ukrainian Former Combatants in Great Britain) у липні 1949 року.

Доказом потреби такої організації, що об'єднала вояків-українців різних

армій, як і доказом високої національної зрілості тих, хто в результаті воєнного лихоліття вимушено опинився поза межами рідної Батьківщини, свідчать такі дані. Вже на листопад у канцелярії Головної управи ОБВУ було зареєстровано 2600 заяв, а на початок 1953-го їх було 5645 [13, с. 16].

Ініціативна група, розробляючи Статут організації, взяла за основу головні тези зі Звернення Президії Головної Визвольної Ради (УГВР) та Головної Команди Української Повстанської Армії (УПА) до українських вояків на чужині, прийнятого в підрадянській Україні у липні 1945 року. Зважаючи, що для сучасного читача цей документ залишається невідомим, його варто навести повністю:

«До українських вояків на чужині.

Всі ви, які залишаєтеся на чужині, пам'ятайте, що весь Український Нарід веде зтяжну боротьбу за єдину священну ідею – Українську Державу. Довкруги цієї ідеї і під керівництвом найвищих революційних органів лавами стали всі, що не служать чужим імперіялізмам. Хай для вас, українські вояки, ця пригадка буде дороговказом, ясно горючим смолоскипом серед темряви еміграційного життя!

Всі ваші сили, ваше знання, ваш труд віддати на службу Краєві і його боротьбі – це для вас наказ. Наказ, який передає вам Український Нарід, що бореться, кривавиться і перемагає.

Віримо, що ви, Українські Вояки на чужині, не станете осторонь цієї боротьби, але внесете до неї свій досвід і свій труд!

Ми свідомі того, що перед нами важкий шлях боротьби, яка вимагає героїзму й кривавих жертв, та ми не сумніваємося, що ви, Українські Вояки, перші на

чужині станете на цей шлях жертвовної боротьби й праці, щоб соромом не вкрити імені українського вояка й землі своєї» [10, с. 14].

Таким чином, затверджені в Статуті цієї організації головні орієнтири для розгортання подальшої діяльності були такі:

1. Опіка над своїми членами, вдовами і сиротами полеглих вояків, над інвалідами.
2. Плекання пам'яті про полеглих.
3. Поширення ідей і кличів, за які боровся український народ упродовж віків, а саме: національної волі, особистої свободи, суспільної справедливості та дружніх взаємин між народами.

4. Плекання військової та визвольної традицій українського народу [13, с. 27].

Ці положення багато в чому пояснюють характер, обсяг та тематичний діапазон журналістської і видавничої продукції організації, яка незабаром почала з'являтися в інформаційному полі західної української діаспори.

Циклостильові видання

Про наміри новоутвореної громадської організації українців на чужині займатися видавничою діяльністю було заявлено від початку. Під час перших установчих зборів літописець цієї організації Василь Томків майже дослівно зафіксував виступ безіменного делегата, який привернув увагу громади саме до цього питання: «Що з того, що члени Головної Управи і групи одиниць по низових клітинах проявляють таку велику активність для добра загальної справи..., як про це ніде або рідко коли пишеться. Широкий український загал у вільному світі про те не знає. Такий факт є однією з головних причин, що число

працьовитих людей серед нас міліє, бо всякий ентузіазм із часом охолоджується. ОБВУ повинно видавати різні публікації і навіть свій власний орган, в якому було б місце таким, які на це заслуговують, дати слово признання за їхню муравлину працю. А крім того, наші власні видання були б документом, свідоцтвом нашої діяльності» [13, с. 43].

Зважаючи на відсутність власної друкарської бази та брак коштів, оперативні підготовлені і розмножені та поширені власними силами циклостильові видання склали на початках основний масив друкарської продукції ОБВУ за назвами і накладками.

За видами видань їх можна умовно розділити так:

- військово-історичні нариси та лекції;
- збірники матеріалів.

Зробимо короткий огляд цих циклостильових видань за змістом.

У першій групі переважають матеріали з історії українського війська та військового вишколу. Одними з перших з'явилися в світ дев'ять випусків популярно написаної доктором М. Терлецьким праці «Історія українського війська». У цьому ж ряду – брошури В. Вашковича «Гетьман Іван Мазепа та його часи», «В'їзд Хмельницького до Києва», Є. Попівського «Гетьман Виговський і Конотоп». А ось самовчителі: «Бойовий вишкіл стрільця», серія брошур з військоознавства за напрямками (артилерія, панцерно-моторизовані частини, саперні частини, військово-повітряні сили).

Друга група – збірники матеріалів – набула особливої популярності в читачів. Вони виконували роль підручних хрестоматій, де під одним заголовком збиралися десяток-півтора різножанрових

матеріалів, об'єднаних однією темою. Такими зручно було користуватися і для самостійного читання вдома, і для проведення в осередках тематичних вечорів та зустрічей.

Збірник «Броди» вийшов у світ у 1949 році. Присвячений річниці невдалого бойового хрещення щойно сформованої з числа молодих українських патріотів дивізії «Галичина». Як відомо, тоді понад 11 тисяч українських вояків були оточені радянськими військами. У нерівному бою загинуло кілька тисяч дивізійників. Пам'ять про ту подію повертає в цій збірці низка рідкісних на сьогодні матеріалів: коротка історія дивізії «Галичина» у викладі полковника П. Кравця; марш дивізійників; інсценізація п'єси Д. Левицького «До слави шлях кривавий», поезії Яра Славутича, Богдана Бори; спомини живих учасників того бою Р. Левицького, Є. Силенкова; реферат до 10-ї річниці бою.

Слідом за «Бродами» побачили світ й інші збірники: до дня Св. Покрови та дня заснування УПА (ця збірка виходила двічі – у 1950 та 1962 роках – до 20-річчя створення УПА), до річниці Героїв Крут, Героїв Базару, Листопадового чину. Від 1949 по 1962 рік вийшло близько десяти таких збірників.

До особливо цінної колекції цикло-стильових видань слід віднести ось цей, без перебільшення, раритет із довгою назвою – «Список поляглих вояків Першої дивізії Української Національної Армії та інших військових формацій у боях проти СРСР в Другій світовій війні».

У чому цінність цього рідкісного на сьогодні видання, що надруковано 1953 року у кількості лише 100 примірників?

Передусім у тому, що в такий спосіб збережена пам'ять про молодих

українських патріотів. Могили більшості з них нині невідомі, але головну інформацію про них увічнено: прізвища, імена, роки народження і смерті, імовірні місця поховань. Це – не лише для рідних, близьких, а й для майбутньої історії національно-визвольних змагань, яка колись у найдрібніших деталях і фактах буде такі написана.

Ще одну мету ставили ініціатори цього видання: заохотити живих свідків і учасників минулих боїв поправити й доповнити ті скупі дані, що вдалося зібрати. А вдалося тому, що повний реєстр вояків був підготовлений і виверений ще в наметовому таборі Ріміні. Полонені вояки ніби відчували потребу в такому документі доби для майбутнього.

У цілому за перші 15 років діяльності організації було надруковано близько 40 цикло-стильових видань.

Такий спосіб друку був поширений у 60–70-х роках минулого століття. У цьому періоді з найпомітніших збірників варто виділити такі: до 40-річчя з дня смерті Симона Петлюри (1966), до 15-річчя з дня смерті Романа Шухевича (1966), до 30-річчя постановлення Першої дивізії Української Національної Армії.

Книжкові видання та альманахи

Підготовку до друку книжкової та інших видів друкованої продукції видавництво ОБВУ розпочало 1950 року. Кількісно за перші десять років їх випущено всього лише п'ять. Обсяги кожної з них незначні – до ста сторінок.

На особливу увагу заслуговує нині забута «Етнографічна мапа Південно-Західної України (Галичина)» професора В. Кубійовича. На історії з виданням цієї

мапи слід зупинитися детальніше. На те є кілька причин.

По-перше, збір коштів та реальні витрати на друк цієї мапи і коментарів до неї привели до гострих дебатів в організації з приводу доцільності такого видання.

По-друге, вагомість і актуальність рішення проводу ОБВУ будь-що завершити цей проєкт у всій повноті постало пізніше – в перспективі періодичних загострень на найвищому рівні польсько-українських стосунків, аж до початку третього тисячоліття включно, де ця проблема фокусувалася довкола так званих злочинів УПА та волинських подій 1943 року.

По-третє, це видання у зарубіжній пресі було назване як одне із поважних досягнень української еміграції.

Проведена за спільним рішенням урядів СРСР і Польщі незабаром після завершення Другої світової війни операція з переселення по обидва боки радянсько-польського кордону десятків тисяч поляків і українців, що одержала назву «Вісла», викликала неоднозначну реакцію на сторінках зарубіжної преси. Зокрема, у Польщі висвітлення цієї проблематики однозначно набуло анти-українського характеру: у низці публікацій послідовно робився акцент на так званих споконвічно польських кресах, що стосувалися всієї Західної і Східної Галичини. Звісно, що з боку української радянської преси, яка всуціль контролювалася московськими компартійними цензорами, альтернативних публікацій годі було чекати.

Якраз на ту пору в діаспорній пресі з'явилася інформація, що група етнографів і географів під керівництвом Володимира Кубійовича Інституту національних

дослідів при Науковому товаристві ім. Шевченка (діяв у довоєнній Варшаві) підготувала, але не встигла оприлюднити етнографічну мапу Галичини. Виняткова цінність її у тому, що в ній зазначене кожне, бодай найменше, поселення, подавалися первинні назви усіх сіл і містечок, дані про кількісний та національний склад населення, їхню релігійну належність, стать, вік тощо.

Цей не збитий ніякими аргументами науково вивіреним документ ніби просився до друку, бо міг стати в руках українців найпереконливішою відповіддю на запитання: чия то земля із ствердженою споконвіків назвою *Галичина*, хто на ній справіку народжувався і вмирав?

За запізнеле втілення цього проєкту і взялася управа ОБВУ на початку 1950 року.

Проєкт насправді виявився незвичним і заскладним для непосвячених у тонкощі видавничої справи колишніх дивізійників. Розмір мапи становив 2 метри висотою та 2 метри і 10 сантиметрів шириною з різними масштабами: основної – 1:200000; схематичної – 1:1200000 та локаційної – 1:1000000. На ній позначені два варіанти державних кордонів: 1938 та 1952 років. До основної карти у формі додатків долучалися ще пояснення-додатки, обсяг яких сягав не один друкований аркуш.

Остаточна сума витрат на редакційну підготовку та друк цього непростого для поліграфічного відтворення видання виявилася на той час приголомшливою: 3700 англійських фунтів. Їх слід було зібрати з добровільних пожертв колишніх українських вояків. А серед них, звісно, бізнесменів чи просто заможних не було. Щоб завершити вже розпочате, керівництво управи мусило брати в

борг і на тривалий час потрапило в так звану боргову яму. Далі – цитата з документа: «З огляду на те, що проблема наявних боргів була порушувана майже на кожних Загальних Зборах, у гострих виступах декотрих делегатів, які ставили під знак запиту видання карти «самої Галичини» (чи ж не краще було видати мапу всієї України?), слід було на цьому місці зупинитися над причинами і мотивами, чому керівні чинники ОБВУ вирішили взятися за реалізацію такого завдання, яке, властиво, було йому понад сили» [13, с. 44].

Етнографічна мапа Галичини вийшла в світ 1953 року. Наклад її був нечуваним на ту пору – 3000 примірників. Частина примірників великої мапи була виготовлена із цупкого тканинного матеріалу (так званий полотняний варіант).

Як ним розпорядилися?

500 примірників було розіслано коштом організації як подарунки до найбільших університетських та публічних бібліотек західного світу; 60 примірників – для внутрішніх презентацій; інші вирішили продавати через свої відділи на місцях.

За наявними архівними документами не вдалося з'ясувати, яку суму з витрачених коштів вдалося повернути. Але в щорічних звітах місцевих осередків ОБВУ в період 50–60-х років часто зустрічається інформація про стале поширення цього видання кольпортерами на різноманітних імпрезах українців. Це видання активно пропагувалося серед читачів зі сторінок низки еміграційних видань. Так, у числі 4 «Сурмача» за 1955 рік читаємо: «Одне із найповажніших видань на еміграції – це Етнографічна Мапа Галичини. Видання Об'єднання Бувших Вояків Українців у Великій

Британії. Ця мапа повинна знайтися в кожній українській домівці. Ціна в звичайній оправі – 2 ф. 4 ш. В США та Канаді – 10 дол. В оправі на полотні – 3 ф.; в США і Канаді – 13 дол.» [9].

Значні витрати на видання цієї мапи не могли не позначитися на динаміці випуску книжкової продукції цією організацією в наступне десятиліття. У звіті за 1964–1974 роки зазначена лише одна книга – збірка вибраної поезії колишнього дивізійника поручника Миколи Вереса (Клименка).

Один із циклів збірки присвячений УПА й українському революційному рухові. Саме це дало підстави управі ОБВУ профінансувати люксове видання цієї збірки і приурочити її 25-літтю УПА. Книга вийшла 1968 року накладом 2060 примірників, з них 64 примірники – у подарунковій оправі. Обкладинку до неї зробив відомий у діаспорі художник Роберт Лісовський, а випускали її друкарі Української Видавничої Спільки.

Літописці історії ОБВУ зафіксували дані про поширення накладу цього видання (цифрові показники – у примірниках):

1231 – вислано у місцеві відділи цієї організації для поширення серед членів;

171 – вислано редакціям еміграційних видань у Європі та Америці, а також визначним особистостям;

105 – те ж – по Великій Британії;

108 – книгарням у світі для продажу;

100 – авторські примірники;

345 – резерв на складі.

Найвагоміше з видавничої діяльності цієї поважної в еміграції організації – альманахи. Це своєрідні книги-альбоми, побільшені у форматі, надруковані на якісному крейдяному папері, досконалі і з боку редакційно-видавничої підготовки,

і з боку поліграфічного відтворення, багаті на цінну інформацію і не менш цінні фотоілюстрації.

Світ побачили три випуски «Альманаху ОБВУ».

Перший – 1964 року – присвячений 15-річчю заснування ОБВУ, що на той час стала найбільшою українською комбатантською організацією в Західній Європі. Виступаючи з ініціативою започаткування такого альманаху напередодні першого поважного ювілею, Головна управа поставила перед собою питання: «Чи справді ми зробили все, що змогли, чи внесли максимум нашої праці в цілість української визвольної боротьби й чи гордо та непохитно тримали в руках прапор української воюючої нації?».

Залишаючи пошук відповідей на ці запитання майбутнім дослідникам, упорядники запропонували на майже двохстах сторінках своєрідний вояцький звіт про свою працю на чужині. Тут описані й непрості перипетії з постановням організації, і головні напрямки її діяльності – такі як організаційна, вишкільна, просвітницька, спортивна, допомогова. В окремому розділі подається докладна хроніка праці осередків колишніх вояків у більших чи менших поселеннях Великої Британії. Щоб уявити географію розпорощення українців, варто назвати ті населені пункти, звідки надсилалися до Головної управи звіти про діяльність осередків: Аштон, Берфорд, Бері, Блекберн, Болтон, Бредфорд, Гаддерсфілд, Галіфакс, Глоссоп, Дарбі, Кембридж, Ковентрі, Лестер, Лінкольн, Лондон, Манчестер, Ноттінгем, Олдгайм, Рочдейл, Стокпорт, Единбург. Окрім перелічених вище, відділи ОБВУ були створені ще в 26 містечках та поселеннях цієї країни.

У звітах із цих осередків, що містяться в окремому розділі альманаху, зафіксовані сторінки буття розкиданої світами нації, яка зберегла, розвинула і ствердила серед чужинців усе краще, що їй властиве з прадавніх часів. Зафіксуємо в цій розвідці деякі з тих повідомлень.

Із Рочдейла (1956):

«Вислано пачку з подарунками українському воякові-інвалідові в Австрію. Здійснюємо також опіку над таким інвалідом у Югославії. Закупуємо англійські видання СУБ та пересилаємо їх на адреси місцевих англійських організацій, також визначнішим англійським особистостям».

Із Бері (1957):

«Відділ ОБВУ практикував окремі акції спеціального характеру з метою поширити свій престиж і виявити себе перед господарями цієї країни. На славу вдалося Свято Покрови. Місцеві англійці перший раз побачили на вулицях міста маршируючи українську колону з її національним і військовим прапорами. Урочисто склали вінок на могилу незнаного вояка, а ввечері відбувся концерт, в якому, крім багатьох, взяв участь також колишній дивізійник, відомий бандурист-баритон Я. Бабуняк».

З Кембриджа (1958):

«Українська громада з Кембриджа та околиць майже цілий місяць працювала, щоб розрекламувати свій концерт. Він відбувся в «Гілд Холл» – найбільшій залі цього університетського міста. Заля була переповнена виключно англійцями, а головно студентами. В концерті взяли участь хор «Гомін» із Манчестеру під керівництвом Я. Гордія, балет «Орлик» із Манчестеру під керівництвом П. Дністровика і танцювальний гурток з Ноттінгему під керівництвом О. Бойчука.

Відгук англійської преси був дуже прихильний. Ось оцінка «Кембрідж Дейлі Ньюз»: «Українці не виказували жалю, але ми відчували його. Вони вимагали від нас симпатії і зрозуміння».

З Лондона (1961):

«Свято Героїв уже увійшло в щорічну традицію столичного відділу ОБВУ. Кількість українців, які беруть у ньому участь, перевищує 1000 осіб. Воно відбувається в Українській оселі Тарасівка поблизу Лондона. Цього разу учасників привезли 16 спеціально замовлених автобусів та численних авто. Програма була такою: польова Служба Божа, похід із вінками до «Пропам'ятної плити поляглим борцям за волю України» та панахида, а після двогодинної перерви – великий концерт на відкритій площі з рефератом, оркестрою, виступом хору, співами солістів та декляматорами. Запрошена була ціла англійська округа».

З Единбурга (1962):

«Основу відділу ОБВУ в Единбурзі становили вояки, які колись були в складі першого полку в Ріміні, де він мав славу шахового блоку. Тоді той полк виставляв відразу 100 шахівниць проти 80 – сусіднього полку. Ця наша минула слава стала поштовхом створення при осередку на новому місці перебування шахового гуртка, який тепер став Українським Шаховим Клубом. Його недавно прийняли в Единбурзьку Шахову Лігу, що начисляє близько чотири десятки клубів. Через три роки українці займали добрі місця в тих змаганнях і з третьої ліги перейшли в першу».

З Ковентрі (1963):

«Стало відвідували хворих вояків, які лікуються у шпиталях. Трьом хворим із нагоди Різдва Христового зібрано допомогу в сумі 7 фунтів. На Зелені Свята

влаштували Свято Героїв. Після Служби Божої, відправленої о. д-ром С. Вівчаруком, відбулася святочна академія з участю хору «Верховина» під керівництвом М. Костюка. Розпродано серед громади 85 примірників журналу «Сурмач», 10 карт Галичини, придбано національний прапор. Зібрали кошти на покриття витрат на процес над убивником провідника ОУН Сташинським».

Оцінка першого п'ятнадцятиріччя буття ОБВУ на чужині міститься у «Вступному слові» до альманаху, підписаному Головною управою: «Вірність українській національній справі й добро української нації були основними принципами, що лягли в основу всієї діяльності ОБВУ. А скріплювалися вони вояцькою честю, дружбою, взаємопошаною і великою відповідальністю. В рядах ОБВУ об'єднані колишні вояки з різних земель України, обидвох обрядів, різних політичних поглядів і переконань. Проте всі вони – це одна дружня сім'я, яку тісно єднає вояцьке побратимство й велике завдання – продовжувати боротьбу за визволення України» [3, с. 5].

Наступний випуск «Альманаху ОБВУ» вийшов у світ 1980 року і вміщеними публікаціями хронологічно охоплював діяльність організації від 1964 року. За обсягом він виявився повнішим від попереднього на 50 сторінок. Помітно збільшилася кількість світлин – архівних і тогочасних. Їхнє число сягнуло понад двісті. За форматом і структурою повторював попередній.

Останній, третій, випуск «Альманаху ОБВУ» з випускними відомостями 1990 року хронологічно охоплює десятирічний період діяльності організації: від 1980 до 1990 року. За структурою ділиться на два розділи. У першому – загальна

історія організації доведена до початку 90-х років, у другому – докладні розповіді про життя й діяльність колишніх комбатантів у регіональних відділеннях. Тут дається й оцінка самому «Альманаху»: «Це не тільки пропам'ятна книга, а й наш вояцький звіт із нашого чесного й відданого служіння на нашій вояцькій стійці українській нації і нашій Батьківщині – Україні».

Нереалізовані видавничі проекти

Брак матеріальних засобів та організаційні неув'язки стали на перепоні втілення низки цікавих і цінних з історичного боку проектів. Детальніше про один із них – пропам'ятну книгу «Табори полонених 1 УД УНА у Великій Британії», якій не судилося побачити світ.

Задум виник наприкінці 60-х років. Суть: зафіксувати для наступних поколінь житейські історії дивізійників, показати умови та обставини, в яких гартувалися їхні характери, виокремити деталі та приклади, які освітлювали їхній патріотичний і громадянський чин, що припав до душі багатьом [8, с. 39].

Головна управа ОБВУ прийняла з цього питання окрему ухвалу. Незабаром у кількох еміграційних газетах публікується звернення, яке адресувалося передусім українським священикам, колишнім комендантам таборів, культурно-освітнім референтам, старшинам, підстаршинам і всім колишнім воякам Першої української дивізії. Їх закликали надсилати до управи будь-які матеріали за цією темою – спомини, світлини, таборові публікації, газети, листівки. Був розроблений спеціальний запитальник, який розіслали на адреси майже сотні конкретних осіб. Планувалося долучити

до книги також матеріали про українців, які перебували як полонені на теренах Великої Британії ще до прибуття до цієї країни «мешканців» із таборів у Ріміні та Беллярії.

Група ентузіастів на чолі з отцем М. Матчаком приступили до упорядкування перших матеріалів. Однак кількість, яка надійшла, не відповідала масштабному задуму, і проект вирішили відкласти. У висліді – важливе починання суспільного звучання залишилося нереалізованим. А зібрана частина матеріалів так і залягла в архіві організації в очікуванні, що колись знайдеться небайдужий дослідник, якого це може зацікавити.

З приводу невдачі із цим важливим видавничим задумом його ініціатори писали згодом так: «На жаль, незважаючи на постійні заклики і прохання до різних осіб, а головню колишніх комендантів таборів, культурно-освітніх референтів та різних діячів, котрі могли б дати до цієї пропам'ятної книги різні матеріали, а зокрема написати про життя воєннополонених 1 УД УНА в тих таборах, лише незначне число таких осіб відгукнулося на наші заклики й у висліді запланованої акції зібрано лише певну частину потрібних матеріалів, а також і світлин» [8, с. 40].

Виникають запитання:

– чому переважна більшість дивізійників на заклик ініціативної групи з побратимської організації записати свої спогади для майбутньої книги про шлях дивізії відбулася здебільшого мовчаням?;

– чому не захотіли зафіксувати для історії розповіді про омріяний і реально втілений власний шлях розуміння своєї місії і призначення в те страшне воєнне лихоліття, яке довелося пережити?

Низка зустрічей автора у Великій Британії з колишніми дивізійниками в час пошуку матеріалів до написання цієї статті та читання пізнішої мемуарної літератури з означеної проблематики дають коротку й однозначну відповідь на ці запитання: тоді вони все ще боялися говорити правду.

На це було щонайменше три причини.

Перша: загроза бути репатрійованими «на родину». Упродовж кількох років по завершенні Другої світової війни Сталін неодноразово домагався від уряду Великої Британії видачі всіх полонених Першої дивізії Української Національної Армії до СРСР. Відразу з устаткуванням табору в Ріміні туди стали навідуватися радянські офіцери з метою виявлення походження українських вояків та відправки їх до родин. При цьому давалися обіцянки «списування» їхнього «злочину» проти радянської влади за умов чесної праці поворотців на об'єктах соціалістичного будівництва. Такі ж навідини продовжувалися і в 1947 році, коли українські військовополонені рішенням уряду Великої Британії були перевезені до цієї країни й організовано поселені на рик у відповідних таборах.

Друга: боязнь того, що опубліковані на Заході спогади могли використати більшовицькі опричники в підрадянській Україні для подальших арештів та висилки як політично ненадійних в сибірські табори ГУЛАГу близьких і родичів таких авторів.

Третя: прохолодне ставлення старої заокеанської української еміграції до полонених дивізійників. Багато з таборників у Ріміні, що були вихідцями переважно із західноукраїнських областей, мали в США та Канаді родичів. Ті на початку, довідавшись про переміщення

дивізії до Італії, надсилали листи підтримки, навіть незначні грошові перекази. Однак із часом взаємини почали послаблюватися. Відповідь цьому знаходимо в спогадах колишнього дивізійника Володимира Гоцького: «Бо наші брати за морем, часто навіть і близька родина, не могли зрозуміти, як це ми могли «помагати» німцям. Почалися гострі докори нам, а то й заклики, що ми повинні вертатися додому. Доляри порідшали» [5, с. 161].

Перші видання про долю дивізійників

Було б неправильно стверджувати, що колишні вояки Першої дивізії Української Національної Армії на початковому етапі еміграції на цю тему взагалі нічого не публікували. Лише на шпальтах друкованої газети «Життя в Таборі» (Ріміні) можна віднайти десятки матеріалів з конкретною документалістикою.

З'явилися на ту пору вже й перші книжки. Щоправда, про шлях, пройдений дивізійниками, в них ішлося в художній формі. Але й тут міститься немало реальних прізвищ і пов'язаних із ними фактів. Не можна обійти увагою в цьому контексті першу друковану збірку поезій молодого й талановитого дивізійника, одного з творців таборової преси Андрія Легіта «За дротами». Книга, до якої увійшло краще з написаного упродовж 1945–1948 років, побачила світ накладом 1000 примірників коштом автора. А присвятив він цю свою працю десятиліттю звільнення із полону колишніх вояків, так званих «рімінівців», та пам'яті полеглих побратимів. До одного з віршів «Могила», замість посвяти, врзкою подана витинка з газети «Життя в Таборі» (число від 3 березня 1946 року),

де йдеться про смерть на чужині одного молодого дивізійника: «У дорозі до німецького шпиталю в Цезені помер на скрут кишок стрілець Максименко Микола, уроджений 5.04.1924 в Єлисаветграді (Кіровоград). Замітне, що попереднього дня німецький шпиталь не прийняв його, все як хворого» [11, с. 45].

Окремі зібрані про дивізію матеріали також були оприлюднені. У розпорешеному вигляді їх можна знайти, скажімо, в підшивках деяких діаспорних видань. Ось, для прикладу, цей, що потрапив на очі автора цих рядків під час вивчення історії журналу «Сурмач». Публікація без підпису. А це явно вказує на те, що рукопис взято саме з теки «Бувші вояки» цього нереалізованого видавничого проекту. Публікація називається «Бувші вояки 1УД УНА – полонені в Англії».

За даними цього документа, у травні 1947 року перевезено до Великої Британії з табору полонених у Ріміні (Італія) 8528 колишніх вояків дивізії «Галичина» Української Національної Армії. Їхній полон продовжувався у таборах Великої Британії до жовтня 1948 року [1, с. 7–8].

За станом на грудень 1947 року українці-полонені були розміщені в таких таборах (цифрами позначена кількість осіб): Амсфілд (Шотландія) – 963, Шеффілд (Йоркшир) – 78, Брайтон-Селбі (Йоркшир) – 165, Дісс (Норфолк) – 793, Брейнтрі (Ессекс) – 593, Брейнтрі-Бірч (гостел) – 530, Морбі-Татершал (Лінкс) – 748, Сліфорд, Горблінг (Лінкс) – 918, Факенгам (Норфолк) – 1001, Бері (Норфолк) – 717, Шегбороу Парк (Стаффс) – 84, Веллінгборо (Лінкс) – 689, Набурн – 75, Редгрейв Парк (Норфолк) – 55, Талгарт (Бреконшир) – 4, Лангар (Ноттс) – 638, Думфрізшир (Шотландія) – 438 [1, с. 7–8].

Британський уряд мав прийняти рішення про надання цим колишнім українським полоненим громадянства після річної адаптації в таборах із метою використати їх як робітників двох найбільше запущених війною галузей – рільництва та текстильної промисловості.

З огляду на те, що чужа, переважно московська, пропаганда добре постаралася, щоб сформувати в британському суспільстві негативну думку про українців, колишнім воякам варто було за цей своєрідний випробувальний термін не лише змінити таку думку, а й здобути до себе прихильність суспільства.

Цінність цього невеликого за обсягом архівного документа в тому, що в ньому показано, як це риболося.

Власне, українським хлопцям і чоловікам на новому місці переселення не довелося нічого вигадувати – вони організували свій побут на зразок того, який вони ж усталили в Ріміні і яким ще тоді приємно подивували англійців, що їх охороняли.

У кожному зі згаданих вище таборів були організовані передусім курси з вивчення англійської мови, також курси для здобуття різних фахових навичок, створювалися відділи «Просвіти». Далі – більше: налагоджуються виклади (власними силами) двох народних університетів, засновуються бібліотеки (у деяких кількість книг сягала понад тисячу), починають виходити в світ таборові газети. У семи таборах «заговорило» українською мовою радіо. До цього слід додати активну роботу 12 аматорських гуртків, 8 хорів, 24 футбольних команд. Концерти створеного Євгеном Пасікою хору «Бурлака» з успіхом проходили спочатку лише в таборах, а згодом цей колектив став частіше виступати перед

англійською публікою. За даними довідки, таких концертів упродовж року було організовано понад 200.

Згодом з концертами поза межами таборів стали виступати й учасники хорів «Славути» (керівник В. Гаврилук), хор із Горблінгу (керівник Б. Будний). У таборі Таттершал відроджував ще незабуту славу «Рімінівський український театр»; у таборі 16 – симфонічний оркестр, таборі 17 – джазова група, таборі 80 – балетна група, яку заснував і успішно провадив Іларіон Кушніренко.

Більшість українців були віруючими, тому чи не в кожному таборі були обладнані каплиці, самі малювали для них образи, виготовляли хоругви та інше церковне начиння для богослужбових відправ.

Серед колишніх вояків виявилось немало творчо обдарованих особистостей – поетів, музик, співаків, танцюристів, малярів, майстрів художнього слова. І кожен не розгубив ті Богом дані таланти в суворих реаліях таборової дійсності, а зміг сповна проявити їх саме там. Варто лише згадати про успіх пересувних мистецьких виставок, які відвідали понад десять тисяч англійців.

І ще про один набуток таборового життя: там зароджувалося багато громадських ініціатив, втілювалися перші добродійні акції. Скажімо, в Шеффлді 1948 року створили Ініціативний Комітет Допомоги Хворим, до якого увійшли сотник Дябога, хорунжі Максим'юк, В. Голинський, доктор Фундюк. У Таттершалі постало організаційне бюро з відродження знищеної більшовиками в рідному краї Спілки Української Молоді, куди увійшли М. Шкавритко, І. Федчиняк, М. Гринюк, В. Олесків. Незабаром у таборах було засновано 42 осередки СУМу.

Проминуло рівно двадцять років від тієї невітленої ініціативи створення книги. Вона б і залишилася назавжди забутою, якби волею долі (і це цілком очевидно) її не оживив у несподіваний спосіб один із колишніх дивізійників Володимир Гоцький. На долю цього простого сільського хлопця з-під Перемишля випало пройти той сповнений величі й трагізму шлях народженої в муках непростого вибору десятків тисяч українських юнаків між двома окупантами нашої Батьківщини (гітлерівським Берліном і комуно-більшовицькою Москвою) Української дивізії – від німецького Нойгамера через Словаччину, Австрію, Словенію, Італію до Англії.

Наприкінці 80-х років, уже в поважному віці, він приніс до Головної управи ОБВУ свою багаторічну, самостійно написану працю – рукопис спогадів про свій шлях дивізійника і про часи перебування в таборах полонених вояків і на території Італії, і по переїзді до Великої Британії. Отож вийшла широка, жива і цікава розповідь про той шлях, який разом із ним пройшли понад вісім тисяч його побратимів.

Управа ОБВУ охоче відгукнулася на пропозицію автора видати друком спогади спільним коштом. Книга споминів Володимира Гоцького «На другому етапі» побачила світ у Лондоні 1990 року накладом автора й Об'єднання Бувших Вояків Українців у Великій Британії. В передмові до неї від імені управи було наголошено на такому: «Ці спогади цікаві й колоритні різнорідними подіями, персонажами, широким описом і відзеркаленням життя дивізійників-таборян, що їм довелося фізично тяжко працювати, а водночас вони, сповнені наснагою, розгортали буйне громадське

і культурне життя з відданістю і жертвенністю, разом з вояками-українцями з польської і німецької армій та переміщеними українцями-робітниками з Німеччини та Австрії, творили основи українського організованого життя у Великій Британії, оцю нашу «мініатюрну Україну». І, мабуть, правдиве було прислів'я, що «Дивізія багато більше зробила для української національної справи, перебуваючи в полоні, ніж у кривавих боях на східному фронті» [7, с. 5–6].

Успіх спогадів Володимира Гоцького заохотив автора до написання передісторії перебування колишніх вояків дивізії «Галичина» у Великій Британії – їхній дворічний побут в італійському таборі Ріміні англійської зони окупації упродовж 1945–1947 років. Як другий том споминів книга під назвою «З Пермишля до Ріміні» була надрукована, також за сприяння ОБВУ, в Лондоні 1992 року [6, с. 220].

Потреба видання книжок про національно-визвольну боротьбу українців під час Другої світової війни та по її закінченні була актуальною не лише серед самих колишніх вояків УПА чи Першої Української Національної Армії, а й всього українства. В унісон із спробами українців Великої Британії заповнити цю лакуну історичної правди робили це, зокрема, й земляки в Канаді. Про низку втілених у цій темі видавничих проєктів дізнаємося з повідомлення про з'їзд колишніх вояків УПА в Канаді, вміщеному в мюнхенському журналі «Український Самостійник».

Так, у Вінніпезі наприкінці 50-х років серед українських емігрантів було проведено збір коштів для започаткування серії видань із цієї проблематики. Первинно планувалося видати твори

П. Полтави, О. Горнового, У. Кужеля, Д. Маївського. На другому етапі – видання документів УГВР, ЗЧ УПА та ОУН в Україні. Одночасно розпочали й таку працю: організування написання спогадів колишніх вояків УПА та збирання фондів на їх публікацію [12, с. 44].

Один із кращих взірців успішного втілення цього благородного проєкту – бездоганна з точки зору редакційно-видавничої роботи та поліграфічного виконання книга спогадів Вольфа-Дітріха Гайке «Українська дивізія «Галичина»: історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках» [4]. З ґрунтовною передмовою В. Кубійовича і за фінансового сприяння Братства колишніх вояків Першої Української дивізії УНА (Канада) книга побачила світ 1970 року як 118-й том «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» та спільне видання об'єднаного українства у вісі «Торонто – Париж – Мюнхен».

Думку про непізнаний ще в Україні феномен дивізії «Галичина» варто підсилити ще однією тезою, яка належить відомому діаспорі досліднику Василю Веризи: «Дивізія «Галичина» – Перша Українська Дивізія Української Національної Армії з часів Другої світової війни мала на меті боротися з московсько-советським імперіалізмом, який наніс таку жакливу шкоду українському народові. Однак силою воєнних обставин ця Дивізія відіграла більшу політичну роль, ніж мілітарну, у боротьбі з наїзниками України, будучи за дротами у британському таборі військовополонених» [2].

Висновки

1. Нагальну потребу українських емігрантів започаткувати видання на Британських островах українських книжок

і періодичних видань власними силами спонукали два головних чинники: духовний голод вимушених скитальників та чуття обов'язку кращих їхніх представників перед вимушено полишеною Батьківщиною.

2. Загальну картину книговидавничого руху українців на теренах Великої Британії упродовж десятиліть творили не професіонали з дипломами редакторів, журналістів чи друкарів, а залюблені в книгу і слово ентузіасти. Саме такі, як ніхто, розуміли місійну роль українського друкованого слова на чужині, його виняткове значення в об'єднанні громади.

3. Серед зареєстрованих у Великій Британії громадських організацій з правами видавничої діяльності до числа найпомітніших, після «Книгарні і Видавництва Союзу Українців у Великій Британії» та «Української Видавничої Спілки», можна віднести Організацію Бувших Вояків Українців у Великій Британії. Це була третьою за потужністю в друкарській справі об'єднана група українців.

4. З маркою цього видавництва побачили світ 64 видання. Перше датується 1949 роком, останнє – 1997-м. Стабільна робота (щороку від чотирьох до шести книг) припадає на 50-ті – початок 60-х років. Далі, до 1997 року, – по одній-дві книги на рік. За видами їх можна умовно розділити на такі групи: військово-історичні нариси та лекції; збірники матеріалів; книжкові видання; альманахи. За тематичним напрямком: спогади колишніх учасників визвольних змагань; мемуари про формування та бойовий шлях Першої дивізії Української Національної Армії; документи з діяльності організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бувші вояки 1 УД УНА – полонені в Англії. *Сурмач*. 1957. Ч. 3(8). С. 7–8.
2. Верига В. Під сонцем Італії: Вояки дивізії «Галичина» – Першої Української дивізії Української Національної Армії в Бритійському таборі полонених «5Ц» у Беллярії, Італія, червень – жовтень 1945. Торонто – Нью-Йорк – Париж – Сідней, 1984. С. 7.
3. Вступне слово. *Альманах ОБВУ*. Лондон, 1964. С. 5.
4. Гайке Вольф-Дітріх. «Українська дивізія «Галичина»: історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках» / передм. В. Кубійовича. Торонто – Париж – Мюнхен, 1970. 288 с.
5. Гоцький В. З Перемишля до Ріміні. Спомини. Лондон, 1992. С. 161.
6. Гоцький В. З Перемишля до Ріміні. Спомини. Том 2. Лондон: Вид-во ОБВУ, 1992. 220 с.
7. Гоцький В. На другому етапі. Спомини. Лондон, 1990. С. 5–6.
8. Діяльність ОБВУ в 1964–1978 роках. *Альманах ОБВУ*. Вип. 2. Лондон, 1980.
9. Етнографічна мапа Південно-Західної України (Галичина). *Сурмач*. 1955. Ч. 4. С. 32.
10. Звернення Президії Головної Визвольної Ради (УГВР) та Головної Команди Української Повстанської Армії (УПА) до українських вояків на чужині. *Альманах ОБВУ*. Лондон, 1964. С. 14.
11. Легіт А. За дротами. Лондон, 1958. С. 45.
12. М. Ф. З'їзд колишніх вояків УПА в Канаді. *Український самостійник*. 1959. Ч. 9 (вересень). С. 44.
13. Томків В. Історія діяльності ОБВУ. 1949–1964. *Альманах ОБВУ*. Лондон, 1964. С. 27.

REFERENCES

1. Former Soldiers of the 1st UD UNA: Prisoners in England. (1957). *Surmach*, Vol. 3 (8), pp. 7–8. [in Ukr.]
2. VERYHA, V. (1984). *Under the Italian Sun: Soldiers of the "Galicia" Division – the First*

Ukrainian Division of the Ukrainian National Army in the British Prisoners of War Camp "5C" in Bellaria, Italy, June–October 1945. Toronto – New York – Paris – Sydney, p. 7. [in Ukr.]

3. Introductory Word. (1964). *Almanakh OBVU*. London, p. 5. [in Ukr.]

4. VOLF-DITRIKH, H. (1970). "Ukrainian Division 'Galicia': The History of Formation and Hostilities in 1943–1945". Toronto – Paris – Munich, 288 p. [in Ukr.]

5. HOTSKYI, V. (1992). *From Przemyśl to Rimini*. Memoirs. London, p. 161. [in Ukr.]

6. HOTSKYI, V. (1992). *From Przemyśl to Rimini*. Memoirs. Vol. 2. London: AFUS Publishing House, 220 p. [in Ukr.]

7. HOTSKYI, V. (1990). *At the Second Stage*. Memoirs. London, pp. 5–6. [in Ukr.]

8. Activities of AFUS in 1964–1978. (1980). *Almanakh OBVU*, Vol. 2. London. [in Ukr.]

9. Ethnographic Map of Southwestern Ukraine (Galicia). (1955). *Surmach*, Vol. 4, p. 32. [in Ukr.]

10. Address of the Presidium of the Supreme Liberation Council (UHVR) and the Supreme Command of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) to Ukrainian Soldiers Abroad. (1964). *Almanakh OBVU*. London, p. 14. [in Ukr.]

11. LEHIT, A. (1958). *Behind the Wires*. London, p. 45. [in Ukr.]

12. M. F. (1959). Congress of Former UPA Soldiers in Canada. *Ukrainskyi samostiinyk*, Vol. 9 (September), p. 44. [in Ukr.]

13. TOMKIV, V. (1964). History of AFUS. 1949–1964. *Almanakh OBVU*. London, p. 27. [in Ukr.]

Представники різних хвиль української еміграції їхали на чужину з надією знайти там порятунок із безвиході життєвських обставин і кращу долю. Потрапивши в чуже оточення, не знаючи тамтешніх законів, звичаїв та мови, будучи в переважній більшості малописьменними, розпо-рошеними на великих відстанях, вони потребували доброго і надійного радника, учителя, носія бодай якоїсь інфор-мації про рідну сторону, чогось такого, що могло б їх про-свіщати і об'єднувати. Таку роль перебрав на себе перші друковані періодичні органи та книги.